

УДК 82-92.09'06:070.447(477-25)

ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК ФОРМА ЗМІНИ ЛІТЕРАТУРНОГО КАНОНУ (НА МАТЕРІАЛІ ЧАСОПИСУ «УКРАЇНЬСЬКА ХАТА»)

Оксана БОРИС

*Львівський державний університет фізичної культури,
редакційно-видавничий відділ,
вул. Костюшка, 11, Львів, 79007, Україна,
e-mail: BoksAnna@gmail.com*

На матеріалі публікацій київського журналу «Українська Хата» у статті висвітлено жанрово-стильові експерименти авторів і редакторів часопису на тлі літературної дискусії стосовно оновлення й естетизації прози та поезії з орієнтацією на західноєвропейську філософію, що сприяло оновленню української літератури і культури початку ХХ століття. З'ясовано, що естетичні принципи, риторичні стратегії, жанрова система й еволюційні етапи трансформації критичного дискурсу доби Модерну вплинули на зміну літературного канону. Хатяни окреслили нові координати філософії мистецтва, крізь призму яких можна моделювати парадигму взаємин між автором, критиком і реципієнтом у межових періодах розвитку культурно-естетичних епох.

Ключові слова: текст, автор, реципієнт, дискурс, канон, модернізм, «Українська Хата».

Наприкінці ХІХ століття майже в усій Європі в академічній науці, зокрема в гуманітарних її галузях, на зміну узагальнювальним методикам, запозиченим із природничих наук, поширилися тенденції до переосмислення онтологічних, епістемологічних та аксіологічних переконань, а також встановлення нових методологічних принципів досліджень (лінгвопоетика Олександра Потебні, експресивна теорія Бенедето Кроче, духовно-історична концепція Вільгельма Дільтея, інтуїтивний метод Анрі Бергсона, психоаналіз Зигмунда Фрейда).

Західноєвропейський антипозитивістський інтелектуальний рух охопив і літературознавство, готуючи новий шлях для розвитку художньої літератури. Координати модерного дискурсу й нової філософії мистецтва в українській літературі позначила когорта молодих літераторів, згуртованих навколо київського журналу «Українська Хата», «як антитезу до дискурсу народництва» (Соломія Павличко). Досить ґрунтовними є відомі дослідження культурних змін в українському мистецтві зламу ХІХ–ХХ століть авторства Соломії Павличко і Тамари Гундорової. Через соціально-політичні обставини український модернізм на початку ХХ століття не зреалізував себе і, як стверджує Тамара Гундорова, цей етап в українській культурі триває ще й досі, тому вивчення «інших модернізмів» у надзвичайно широкій модерністській парадигмі не втратило своєї актуальності досі [5, с. 7–43].

Гортаючи сторінки «Української Хати», що рясніли не лише поезією, прозою, драматичними творами, а й репортажами про художні виставки, статтями літературно-критичного і філософського характеру, вважаємо саме такий динамічний матеріал найбільш придатним для дослідження критичного дискурсу як «зануреного у життя тексту» (Ю. Степанов), адже літературна критика, як відомо, є одним із чинників творення літературного канону. Водночас свідомо утримаємося від надмірного теоретизування, позаяк «модернізм і канон суперечать одне одному» [8, с. 155].

Ще Іван Франко у статті «Слово про критику» зауважив, що літературна теорія і практика XIX століття, руйнуючи усталені норми і традиції в літературі, зрушили закостенілі естетичні догми літературної критики, що розширило можливості літераторів і критиків, збагатило їхні «майстерні» творами різних жанрів [20]. У студії «Старе й нове в сучасній українській літературі» І. Франко наголошував на необхідності вироблення нових критеріїв у літературно-критичній практиці, адже тексти молодих авторів – «поетів душі» – потребують не осягнення розумом, а «нашого чуття і нашої вразливості» [21, с. 110].

Такий підхід є характерною рисою української літературної критики доби Модерну, що намагалася якнайповніше охопити й оцінити нові художні явища, використовуючи при цьому нерідко суперечливі критерії. Роман Гром'як уважав, що саме в цей період визначалися теоретичні і практичні орієнтири взаємин художньої літератури і критики [4, с. 139].

Хатяни свою дискусію з позитивізмом ґрунтували на нових філософських засадах неоідеалізму, феноменології та естетизму, які не мали чіткого розмежування, а подекуди і «накладалися» одні на одних. Це своєю чергою зумовлювало стирання кордонів між літературою, літературознавством, філософією, психологією тощо [19].

Оскільки «літературно-критичний дискурс об'єктивно задається твором як об'єктом сприймання й оцінки» [2, с. 6], то всебічний і ґрунтовний аналіз літературних явищ за допомогою класичних жанрів – рецензії, портрету й огляду – на сторінках «Української Хати» є закономірним, однак простежується розмивання жанрових меж і дифузії жанрів, виникнення «непорядкованих» жанрових форм.

Насамперед, на противагу попередній позитивістичній традиції, яка в біографії автора шукала «джерело» твору, хатяни досліджували біографію творчу. Яскравим прикладом є розлогі студії Миколи Євшана «Тарас Шевченко», «Іван Франко», «Леся Українка», «Богдан Лепкий», «Ольга Кобилянська» та інші. Творча особистість у таких літературно-критичних портретах як своєрідний фільтр пропускає через себе час, у якому живе, досвід, якого набуває, і передає його через твір читачеві. Тобто текст ставав зашифрованим посланням автора, яке реципієнт мав розшифрувати, осмислити, а то й по-своєму пережити.

Саме досвід переживання і розуміння тексту критики-модерністи вважали тлумаченням, тобто інтерпретацією художнього твору [24]. А позаяк критик є лише одним із читачів, який розуміє твір по-іншому, аніж сам автор, то, трактуючи текст, стає співтворцем, а не суддею. Навіть дещо гострі рецензії Миколи Євшана не були «вирок» для авторів і їхніх творів, а своєрідним лабіринтом прихованих смислів, у якому

реципієнт (автор/читач) мав побачити багатомірність тексту-твору/тексту-рецензії. Саме за допомогою рецензії критик збудував у читачів зацікавлення твором, долаючи таким способом явище «нечитання», а дразливими репліками провокував авторів на активну участь в обміні враженнями («Юрій Будяк. Буруни», «Михайло Яцків. Adagio Consolante», «Якуб Колас. Песьні жальби» тощо).

Ранній модерністський критичний дискурс поступово формував сприйняття будь-якого мистецького явища як «відкритого твору» (У. Еко). При цьому реципієнт не мав права стояти осторонь, бути споглядачем, а що гірше – споживачем чи колекціонером мистецьких творів. Він мусив бути співавтором твору, разом із автором і критиком мав би брати відповідальність за літературний процес. Оскільки народницька традиція орієнтувала читача на ідеалізацію національно-культурної спільноти, хатяни передбачали неспроможність такого реципієнта сприймати будь-який естетичний чи психологічний експеримент у літературі. Тому одним із найважливіших завдань літературної критики постало формування читача нової літератури, який бачить у творі не лише об'єкт для насолоди, а «стимул для розвитку уяви, таємницю, яку треба відкрити, мету, яку треба досягти». Характерними для такого літературно-критичного дискурсу є огляди Микити Шаповала (М. Сріблянського) «На великім шляху (Про письменство наше в р. 1909)» і «Літературна хвиля (Погляд на літературу українську за р. 1912)» [6].

Сповідуючи концепцію панестетизму, хатяни акцентували увагу на красі внутрішній, духовній. Нового значення вони надають ніцшеанській ідеї людини-митця. Поцінуючи творчість небагатьох авторів, ідеалом особистості Микола Євшан вважав Тараса Шевченка і присвятив йому низку досліджень («Релігія Шевченка», «Шевченко і ми», «Тарас Шевченко», «Шевченко і Куліш»). Водночас протестуючи проти іконографічного народницького культу митця як явища регресивного для літератури і культури загалом, молодий критик у своїх працях пропонував нове прочитання Т. Шевченка як модерного поета, для якого краса є рушійною силою саморозвитку творчої особистості й усієї культури. Осмислюючи феномен самоорганізації і самооновлення індивідуальності митця, який шукає гармонію в собі і себе у світі через творчість, Микола Євшан під впливом філософських ідей доби проголосив таку концепцію творчості, котра б могла «...що так скажу, виховати одиницю, дати напрям усієї її діяльності...» [11, с. 24–31].

Критики журналу не так протиставляли себе «народникам», як мали на меті насамперед створити модерну національну літературу, і пошуки нової естетики все ж ґрунтували на основі попереднього досвіду українського письменства. Яскравим свідченням цьому є протестний «Етюд про футуризм» М. Сріблянського, а також безперечна повага Миколи Євшана до творчості І. Франка. Український модернізм був явищем глибоко закоріненим у національний ґрунт, як і «інші модернізми» колонізованих народів («Чеська модерна», «Молода Польща»).

Запропонована хатянами форма критичного дискурсу витворювала своєрідний літературний канон, що стосувався не лише формування презентативного чи ієрархічного набору текстів, а спонукав авторів, критиків і читачів до «поглиблення й

зможіння культурного діалогу в суспільстві» [8, с. 130]. Своєю літературно-критичною діяльністю і художньою практикою молоді критики чи не вперше в історії української літератури провакували численні літературні дискусії, сприяли формуванню модерного бачення мистецтва. У публіцистичних виступах, що демонстрували високий рівень літературно-критичної думки, хатяни наголошували на необхідності оцінювати художні твори в контексті доби, на тлі світового історико-літературного процесу (Андрій Товкачевський «Проблема культури»; М. Сріблянський «З громадського життя»; Христя Алчевська «Про діячів» та інші). Микола Євшан стверджував, що «треба би всяке явище культури міряти нам не лише своєю домашньою міркою, міркою всяких умовностей національного життя, але прикладати до нього трошки в наші домагання і більш строгу європейську оцінку» [7, с. 311].

Західні ідеї модерної філософії потрапляли на сторінки «Української Хати» не тільки через публікації дописувачів, але й через переклади художньої літератури (Кнута Гамсуна, Моріса Метерлінка, Шарля Бодлера та інших) і наукових праць (Якова Вассермана, Ернста Геккеля, Фрідріха Куммера), хоча ще донедавна деякі інтелектуали сумнівалися щодо необхідності перекладів українською мовою. Через розширення горизонтів вкрапленнями інших літератур і введення у літературну критику канонів європейського модернізму хатяни намагалися залучити інтелектуальну еліту до міжлітературних дискурсів і прищепити розуміння чинників, які їх формують. Власне орієнтація на європейські зразки культури відіграла визначальну роль у дискусіях «Української Хати» і «Ради», позаяк народники остерігалися втрати національної самобутності, а модерністи намагалися звільнити українську культуру від ізольованості та герметизації.

У своїй монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» Соломія Павличко зауважила неспроможність, «нездатність українського модернізму створити новий канон на зміну зруйнованому, старому» [8, с. 155]. Припускаємо, що хатяни, зважаючи на тодішню соціально-політичну ситуацію, свідомо відмовилися від непереможної академічності літературознавчої науки і від менторської функції критика, а творчість «у вежі зі слонової кості» вважали нещирою. Апелюючи до свідомості письменників і читачів, використовуючи аргументи з урахуванням інтелектуального рівня читачів і літераторів, наголошуючи на цінності культурного спадку народу, вони формували естетичні смаки, проте не формулювали канони. Модерністи вважали, що література мала виховувати читача і формувати діалог із автором, стимулюючи інтелігенцію позбуватися провінційності, бо попри акцентування на естетиці, український модернізм мав і політичний підтекст, – йшлося насамперед про консолідацію нації. Хатяни окреслили нові координати філософії мистецтва, крізь призму яких можна моделювати парадигму взаємин між автором, критиком і реципієнтом у межових періодах розвитку культурно-естетичних епох, адже західноєвропейські ідеї в українському контексті були трактовані по-іншому. Кожен елемент літературно-критичного процесу доби Модерну засвідчував невпинне зростання ідейно-естетичної зрілості української літературної критики та естетичної теорії, що сприяло розвитку національної літератури, а на її основі і модерної нації з модерною культурою.

Чинники, які вплинули на трансформацію критичного дискурсу,
що сприяло зміні літературного канону

Редактори й автори «Української Хати», окресливши горизонти творчої свободи митця, запропонували нову форму літературного тексту як процесу і як результату творчості, залучаючи авторів і читачів до формування нового літературного канону, що прямував до нових інтерпретацій творів мистецтва, експериментування з жанрами і стилями, балансування між національним і багатокультурним. Найважливішим досягненням хатян було те, що до зміни літературного канону вони підходили з розумінням потреб доби раннього Модерну. Залучення до розвитку літературних і культурних стратегій читачів й авторів сприяло популяризації читання, переборення тенденційності та шаблонності літератури, збагачення авторських майстерень мистецькою технікою європейського зразка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бахтін М.* Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. Марії Зубрицької. 2-ге вид. доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 404–415.
2. *Бубняк Р. А.* Літературно-критичний дискурс: сутність, структура, засоби вираження : автореф. на здоб. наук. ступ. канд. наук; 10.01.06 – теорія літ. / Бубняк Роман Антонович ; Терноп. держ. пед. університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2001. – 22 с.
3. *Будний В.* Культурологічні аспекти літературної інтерпретації (зі спостережень над

- історичною еволюцією та методологічною інтерпретацією української критики доби раннього Модерну) / В. Будний // Вісник Львівського університету. – 2014. – С. 94–111. – (Серія філологічна ; вип. 60, ч. 1).
4. *Гром'як Р. Т.* Вплив творчості Василя Стефаника на розвиток української літературної критики / Р. Т. Гром'як // Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997–2007 / Р. Т. Гром'як. – Тернопіль : Джура, 2007. – С. 137–146.
 5. *Гундорова Т.* Проявлення Слова. Дискусія раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. – Вид. 2-ге, переробл. та доповн. – Київ : Критика, 2009. – 448 с.
 6. *Еко У.* Поетика відкритого твору / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літ.-крит. думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 525–538.
 7. *Євшан Микола.* Критика. Літературознавство. Естетика / Микола Євшан. – Київ : Основи, 1998. – 658 с.
 8. *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі : монографія / Соломія Павличко. – Київ : Либідь, 1999. – 447 с.
 9. *Степанов Ю. С.* Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца 20 века. – Москва, 1995. – С. 38, 39.
 10. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1909. – Річн. 1.
 11. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1910. – Річн. 2.
 12. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1911. – Річн. 3. – № 1–4, 5, 6.
 13. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1911. – Річн. 3. – № 7/8, 9, 10, 11/12.
 14. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1912. – Річн. 4. – № 1–6.
 15. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1912. – Річн. 4. – № 7/8, 9/10, 11/12.
 16. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1913. – Річн. 5. – № 1–6.
 17. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1913. – Річн. 5. – № 7/8–12.
 18. Українська Хата : літ.-наук.-громадськ. і економічн. ілюстр. місячн. – 1914. – Річн. 6. – № 1–6.
 19. *Уліцька Д.* Антипозитивістський злам / Д. Уліцька // Література. Теорія. Методологія / пер. з польськ. С. Яковенка; упорядкув. і наук. ред. Д. Уліцької. – 2-ге вид. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 38–55.
 20. *Франко І.* Слово про критику / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1982. – С. 214–218.
 21. *Франко І.* Старе й нове в сучасній українській літературі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1982. – С. 91–111.
 22. *Głowinski V.* Ekspresja i empatia. Studia o mlodopolskiej krytyce literackiej / V. Głowinski. – Kraków, 1997. – 408 s.
 23. *Dilthey W.* Określenie «nauk o duchu» / W. Dilthey // Kuderowicz Z. Dilthey / Z. Kuderowicz. – Warszawa, 1987.
 24. *Dilthey W.* Przeżywanie i rozumienie / W. Dilthey ; przel. K. Krzemieniowa // Teoretyczno-literackie tematy i problemy / wyb. D. Ulicka. – Warszawa, 2003. – S. 187–188.

Стаття: надійшла до редакції 28.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

**THE CRITICAL DISCOURSE TRANSFORMATION
AS THE FORM OF CHANGING THE LITERARY CANON
(A CASE STUDY OF THE MATERIALS
OF «UKRAINSKA KHATA» JOURNAL)**

Oksana BORYS

*Lviv State University of Physical Culture,
Editorial and Publishing Department,
11, Kostyushko Str., Lviv, 79007, Ukraine,
e-mail: BoksAnna@gmail.com*

The late 19th century witnessed the expansion of Western European antipositivist intellectual movement that also embraced literary criticism, thus paved a new way for the development of fiction. The leading vectors of modern discourse and the new philosophy of art in the Ukrainian literature were initiated by the cohort of young writers united around the «Ukrainska Khata», a Kyiv-based journal which used to function «as an antithesis to the discourse of populism», according to Solomiia Pavlychko. Due to social and political circumstances, in the early 20th century Ukrainian modernism failed to implement its program, hence, according to Tamara Gundorova, this period in Ukrainian literature continues up till now. Therefore, the study of «other modernisms» in an extremely broad modernist paradigm has still not lost its topicality.

Basing on the materials of the published writings in the Kyiv-based journal «Ukrainska Khata», genre and style experiments of its authors and editors are highlighted in the article. It is emphasized that their experiments were based on the literary discussions of poetry and prose renewal, aesthetic re-orientation focusing on the Western European philosophy, which developed the potential of the Ukrainian literature and culture in the early 20th century.

The present paper deals with the materials provided by the journal editors and correspondents, who outlined the horizons of the artists' creative freedom, suggesting a new form of a literary text as a result of creativity. The editorial board of the journal tried to involve both authors and readers to the creation of a new literary canon that was aimed at new interpretations of the artistic works as well as at the experimentation with genres and styles, balancing between national and multicultural. The approach of «Ukrainska Khata» to the change of literary canon with regard to the needs and requirements of the age of early Modernism is of principal importance. The involvement of readers and authors in the elaboration of literary and cultural strategies contributed to the popularization of reading, enabled to overcome the bias and conventionality in literature, and enriched authorial poetics with artistic techniques of European standards.

It is positioned that aesthetic principles, rhetorical strategies, the entire genre system and evolutionary stages in the transformation of critical discourse led to the changes of the basic literary principle. The editors of the journal outlined new vectors in developing the philosophy of art, which modeled novel relations between the author, the reviewer and the recipient within the liminal periods of cultural and aesthetic development.

Keywords: text, author, recipient, discourse, basic principle, modernism, «Ukrainska Khata».